

Orlanda S. H. Lie

Wat bezielt een mediëvist?
Mastering the Middle Ages

Universiteit Utrecht
Faculteit der Letteren

Oratie 18 november 2005

Orlanda S. H. Lie

Wat bezielt een mediëvist?
Mastering the Middle Ages

Universiteit Utrecht
Faculteit der Letteren

Oratie

Uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar op het vakgebied van de Middeleeuwen, in het bijzonder de Middeleeuwse Cultuur, aan de Universiteit Utrecht op vrijdag 18 november 2005

Aan mijn vader, die ervoor heeft gezorgd dat ik mij in de schriftcultuur heb bekwaamd

Aan mijn moeder, die mij nog dagelijks de kracht van de orale traditie laat voelen

Mijnheer de Rector Magnificus, Dames en Heren,

Op 30 maart 1974 hield de Utrechtse hoogleraar Maartje Draak een rede in de Verenigde vergadering van de beide Afdelingen [i.e. Natuurkunde en Geesteswetenschappen] der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen met de titel: *Wat bezielt een Keltoloog?*¹ In datzelfde jaar verbleef ik in Utrecht dankzij een studiebeurs van de universiteit van California in Berkeley. Met een doctoraal Germaanse taal en letterkunde/hoofdrichting Middeleeuwen op zak was ik naar Utrecht afgereisd met het doel zoveel mogelijk kennis op te doen van de Middelnederlandse taal en literatuur, en een promotieonderzoek voor te bereiden. Dit studiejaar in Utrecht blijkt achteraf bepalend te zijn geweest voor mijn scholing tot mediëvist. Samen met Wim Gerritsen, mijn promotor in Utrecht, ging ik op audiëntie bij Maartje Draak, de promotor van mijn promotor. Het was een memorabel bezoek: niet alleen omdat toen het besluit viel over het onderwerp van mijn proefschrift, maar ook omdat ik oog in oog stond met een imposante verschijning, die mij op dat moment zowel vrees als respect inboezemde. In de vele jaren die daarop volgden, veranderde vrees in genegenheid en groeide mijn bewondering voor deze bijzondere vrouw, die als geen ander kon vertellen over haar vakgebied, en wat haar boeide en bezighield. Het moge duidelijk zijn dat de Nederlandse titel die ik voor mijn oratie heb gekozen, in de eerste plaats bedoeld is als een eerbetoon aan deze markante geleerde. Maar deze titel sprak mij ook aan vanwege zijn speelse dynamiek. Maartje Draak wees er fijntjes op dat de titel, afhankelijk van de intonatie, twee verschillende betekenissen kon hebben: *Wat bezielt een mediëvist?* (in de betekenis: wat zijn de drijfveren van een mediëvist?) en: *Wat bezielt een mediëvist* (in vredesnaam om dit vakgebied te kiezen)? En in mijn geval zou ik er nog een derde nuance aan toe willen voegen, namelijk: *Wat bezielt een Chinese studente om mediëvist te worden?*

Toen ik aan het eind van mijn Utrecht-jaar terugkeerde naar Berkeley om mijn Ph.D.-examens voor te bereiden, had ik niet kunnen bevroeden dat ik er twee jaar later weer zou zijn en er tot op de dag van vandaag zou blijven. In die tussenperiode van twee jaar, vonden

er nieuwe ontwikkelingen in Utrecht plaats die later door Gerritsen beschreven zouden worden als de explosie van de Neerlandistiek.² Frits van Oostrom, destijds studentassistent van Gerritsen, schreef mij in mei 1975: 'Ik doe maar geen poging je alles te vertellen wat er in en rond het Instituut is voorgevallen sinds je weg bent: het is te veel. Wel kan ik zeggen dat we moeilijke tijden doormaken op het ogenblik: in september verwachten we 200 eerstejaars, wat betekent dat de studieopzet radicaal veranderd moet worden en dat heeft nogal wat conflicten met zich meegebracht, ook binnen de staf.' Kortom, het Instituut de Vooyts dat ik in 1976 aantrof was volop in beweging. Het aantal eerstejaars dat Nederlands in Utrecht ging studeren had zich in twee jaar verdubbeld. Om de grote studentenaantallen het hoofd te bieden, moest het studieprogramma worden vernieuwd. Ook de didactiek moest aangepast: er kwamen hoor- en werkcolleges, docenten maakten syllabussen en er werden nieuwe toetsvormen bedacht om de hordes studenten te bedienen. In september 1976 begon ik mijn loopbaan in Utrecht op een halve medewerkerspost in de sectie Middelnederlandse letterkunde, die op dat moment bestond uit Wim Gerritsen, Hans van Dijk en Fons van Buuren. Een betere leerschool voor een intensieve snelcursus medioneerlandistiek kon ik mij niet wensen! Maar Utrecht bood mij meer dan disciplinaire verdieping: in datzelfde jaar werd de Commissie Mediëvistiek ingesteld die zich ten doel stelde de samenwerking tussen mediëvisten uit alle relevante Utrechtse disciplines te bevorderen met als doel interdisciplinair onderwijs en onderzoek. Met name de onlosmakelijke combinatie onderwijs en onderzoek die van meet af aan de basis heeft gelegen van het Utrechtse mediëvistiekprogramma is bepalend geweest voor mijn vorming tot mediëvist. De jaarlijkse themacyclus Mediëvistiek, een verplicht onderdeel van het curriculum, fungeerde hierbij als oefenterrein annex proeftuin voor het verkennen van nieuwe onderzoeksgebieden en het experimenteren met andere onderwijsvormen. Deze wederzijdse bevruchting van onderzoek en onderwijs en de vanzelfsprekende samenwerking met collegae-mediëvisten uit andere disciplines hebben mij de weg gewezen naar een aantal gebieden die de kern zijn gaan vormen van mijn onderwijs- en onderzoekactiviteiten. In het college van vanmiddag wil ik u hiervan een indruk geven.

Proloog

Ik begin met een verhaal dat ik als kind van mijn moeder heb gehoord, de liefdesgeschiedenis van Leong Sin Pak en Tjoek Yin Thoi. Yin Thoi is de dochter van een boerenechtpaar uit Zuid-China. Zij is enig kind en groeit op in een mannenmaatschappij, waarin het voorrecht om naar school te gaan, voorbehouden is aan het mannelijk geslacht. Haar drang om ook te mogen leren doet haar besluiten om zich als man te vermommen en als student naar de stad te reizen waar ze onderwijs kan volgen. Onderweg komt ze een jongeman tegen, Leong Sin Pak, die net als zij, ook op weg is naar dezelfde school. Zij kunnen het goed met elkaar vinden en er ontstaat een hechte vriendschap. Het tweetal is onafscheidelijk: zij delen samen een kamer, ze eten samen, spelen samen, studeren samen. Kortom, het is een heerlijke tijd, maar dan gebeurt het onvermijdelijke. Tjoek Yin Thoi wordt hopeloos verliefd op haar studiegenoot. Zij probeert hem in bedekte termen te wijzen op haar ware sekse, maar Leong Sin Pak heeft niets in de gaten. En dan zijn de studie jaren voorbij en breekt onherroepelijk het moment van afscheid aan. De twee vrienden keren terug naar hun geboortestreek. Yin Thoi, die ondanks allerlei subtiele opmerkingen er niet in geslaagd is haar studiepartner duidelijk te maken dat zij een vrouw is, bedenkt dan een list. Ze biedt zichzelf aan als huwelijksmakelaar voor haar studievriend en prijst haar ter plekke verzonnen 'jongere' zus aan als zijn ideale echtgenote. Op deze manier, zegt zij tegen Leong Sin Pak, zijn we niet alleen vrienden, maar worden we ook nog familie van elkaar! Sin Pak is opgetogen over dit mooie plan en de twee vrienden spreken af dat hij al over enkele dagen zijn opwachting zal maken bij de familie van zijn studievriend.

Thuis wordt Tjoek Yin Thoi met veel vreugde ontvangen. Haar ouders zijn trots op hun geleerde dochter en hebben een grote verrassing voor haar in petto: zij hebben een goede partij voor haar gevonden, de zoon van een rijke familie, en ook de huwelijksdatum is al vastgesteld. Yin Thoi's wereld stort in elkaar, ze huilt dikke tranen, maar de afspraken kunnen niet meer ongedaan gemaakt worden zonder gezichtsverlies voor beide families.

Op de afgesproken dag brengt Leong Sin Pak zijn bezoek aan de

familie Tjoek. En nu pas vallen hem de schellen van de ogen en ontdekt hij dat zijn beste vriend een vrouw is. Hij wil niets liever dan met haar trouwen, en smeekt haar ouders om haar hand. Maar deze kunnen niet meer terugkomen op de gemaakte afspraken. Als hij hoort dat zij al is uitgehuwelijkt aan een ander, breekt zijn hart. Hij braakt bloed en sterft. Tjoek Yin Thoi zweert hem eeuwige trouw. Op de huwelijksdag van Tjoek Yin Thoi komt de bruidsstoet voorbij het graf van Leong Sin Pak. Wanneer Yin Thoi bij het graf van haar geliefde staat, scheurt de aarde open. Yin Thoi stort zich in het graf en de aarde sluit zich weer. Iedereen die bij deze gebeurtenis aanwezig was, heeft vervolgens met eigen ogen kunnen zien hoe twee prachtige grote vlinders uit het graf kwamen en zij aan zij naar de hemel vlogen.

Later ben ik dit verhaal in verschillende vormen en in verschillende fasen van mijn leven tegengekomen. Als tiener in Suriname heb ik een filmversie ervan gezien, en tijdens mijn studententijd in Berkeley kreeg ik een vrijkaartje voor een operavoorstelling ervan in San Francisco, Chinatown. Een aantal jaren geleden heb ik deze liefdesgeschiedenis met een schok van vreugde ontdekt in een bloemlezing van de Leidse Sinoloog Walt Idema, gewijd aan verhalen die in het geheime Chinese vrouwschrift zijn opgetekend. Idema typeert dit verhaal als 'een van de bekendste liefdesgeschiedenissen uit de traditionele Chinese spreektaalliteratuur'.³ Maar wat mij vooral frappeerde toen ik 'mijn versie' vergeleek met de optekening van Idema (afgezien van de Cantonese spelling van de namen), was het feit dat ik dit verhaal in mijn geheugen heb bewerkt tot een eigen versie met een eigen boodschap. Idema wees bijvoorbeeld op de onwrikbaarheid van de traditionele normen die door dit verhaal wordt geïllustreerd: 'Zhu Yintai had zelf niet van verdriet hoeven te sterven en ook de dood van Liang Shanbo niet op haar geweten hoeven te hebben als ze haar ouders maar had gehoorzaamd en niet als man vermomd ver van huis had willen studeren'.⁴ Ik moet bekennen dat ik dit nooit zo heb gezien. Mijn Tjoek Yin Thoi was een heldin. Ik kon mij heel goed in haar schoenen verplaatsen. Voor mij is en blijft het een schrijnend verhaal over de tweederangpositie van vrouwen in een mannenmaatschappij, maar ook een verhaal waarin ware liefde het aardse bestaan

overstijgt en eeuwigdurend is.

Dergelijke verhalen uit mijn kindertijd heb ik altijd gekoesterd, omdat zij mij verbinden met de Chinese cultuur van mijn ouders, maar ook omdat zij een extra dimensie toevoegen aan de manier waarop ik de West-Europese Middeleeuwen bestudeer. In de afgelopen 25 jaar dat ik mij met de Middeleeuwen heb beziggehouden, is een van de vragen die het meest aan mij werd gesteld, de volgende: hoe kóm je er als Chinees bij om de West-Europese middeleeuwse cultuur als onderzoeksgebied te kiezen? 'Nou', zeg ik dan, 'zo vreemd is het niet als je bedenkt dat ik weliswaar van Chinese afkomst ben, maar buiten China ben geboren en getogen, uitsluitend westerse scholen heb bezocht, en dat ik daardoor mijn eigen moedertaal, het Hakka-Chinees, alleen kan spreken, maar niet kan schrijven en lezen. Mijn ouders hadden als stelregel dat er thuis alleen Chinees mocht worden gesproken. Mijn kennis van de Chinese cultuur van mijn ouders is op deze manier vooral gebaseerd op mondelinge kennisoverdracht. Als Chinees meisje op een nonnenschool in Paramaribo, Suriname, leerde ik de Nederlandse taal, en werd ik ingewijd in de rooms-katholieke godsdienst en liturgie; buitenshuis en na schooltijden kwam ik in aanraking met de veelkleurige Surinaamse samenleving, met haar rijke orale verteltraditie, en een inheemse cultuur die doordrenkt is van magie en andere bovenmenselijke of buitennatuurlijke krachten.

Toen ik op 18-jarige leeftijd het ouderlijk huis verliet om in Berkeley te gaan studeren, kwam ik terecht in een Amerikaanse, Westerse cultuur die mij op dat moment eigenlijk net zo vreemd was als de Middeleeuwen. Het waren de roerige jaren zestig. De tijd van Nixon, de Vietnamoorlog, Hare Krishna, Flower Power en Free Speech Movement. Het was een ware cultuurschok. Ik leerde Amerikaans-Engels en probeerde te begrijpen wat er om mij heen gebeurde. Ik profiteerde ten volle van een academisch stelsel dat mij de ongekende vrijheid gaf om mijn eigen intuïtie te volgen en kennisgebieden te verkennen, waar ik nog nooit van had gehoord. Kortom, ik had mij (zonder het te beseffen) ingeschreven bij een liberal arts and sciencesopleiding en volgde het traditionele traject van een Amerikaans bachelor-masterprogramma. Zo begon mijn *peregrinatio academica*, een

spannende ontdekkingsreis, die mij via de Spaanse taal en cultuur uiteindelijk voerde naar de Germanistiek en de Mediëvistiek, de studie van de Middeleeuwen. Als ik nu terugkijk, durf ik in alle eerlijkheid te zeggen dat ik zonder een dergelijk onderwijsstelsel nooit mediëvist zou zijn geworden. Ik zou waarschijnlijk nooit dit mooie vakgebied hebben gevonden, dat mij nog steeds boeit en mij telkens weer verrijkt met nieuwe inzichten. Vanmiddag maak ik graag van de gelegenheid gebruik om u mee te laten genieten. Ik heb hiervoor drie onderwerpen geselecteerd die een bijzondere plaats innemen in mijn onderzoek.

Christine de Pizan

Ik begin met Christine de Pizan, de eerste vrouwelijke beroepsauteur uit de Middeleeuwen, geboren in Italië, opgeleid en werkzaam in Frankrijk. Enkele biografische gegevens.⁵ Christine de Pizan (geboren in 1364) komt uit een geleterd milieu; haar vader Thomas de Pizan was medicus en astroloog aan de Universiteit van Bologna; toen Christine vier jaar was, verhuisde hij met zijn gezin naar Parijs, waar hij hofarts en hofastroloog van de Franse koning Karel V werd. Haar vader zorgde ervoor dat Christine, tegen de traditie in, beter onderwijs kreeg dan gebruikelijk was voor meisjes. Zij trouwde op 15-jarige leeftijd met Etienne du Castel, hofsecretaris van de Franse koning. Hun geluk duurde maar tien jaar. Al op 25-jarige leeftijd wordt ze weduwe en kostwinnares. En dan blijkt hoe belangrijk het is als vrouw terug te kunnen vallen op een opleiding. Christine pakt de studie weer op en besluit om te leven van haar pen. Geen eenvoudige opdracht, maar dankzij haar doorzettingsvermogen, haar moed en gedrevenheid, weet ze met haar boeken door te dringen tot de hoogste aristocratische kringen. Tijdgenoten spreken met bewondering over deze bijzondere vrouw.

Christine de Pizan is een van de weinige middeleeuwse auteurs van wie bekend is dat zij zich ook actief bemoeide met de uitgave van haar werken.⁶ Zij was niet alleen auteur, maar kopieerde ook zelf haar boeken. Daarnaast bedacht ze als eerste het vernuftige plan om 'meerdere presentatie-exemplaren te (laten) maken om deze vervolgens

persoonlijk aan verschillende broodheren aan te bieden'.⁷ Christine de Pizan was een veelzijdig auteur. Zij schreef zowel in proza als in verzen; beoefende allerlei genres, van liefdesgedichten tot vorsten-spiegels, biografieën, en moralistisch-didactische geschriften. Wat mij zo in haar aantrekt is haar honger naar kennis en haar lef om haar stem te laten horen in een overwegend door mannen gedomineerde samenleving. Zo heb ik als student een beroemde middeleeuwse allegorie moeten lezen voor mijn literatuurlijst: de *Roman de La Rose*, van Guillaume de Lorris en Jean de Meung, in de Engelse vertaling van Harry W. Robbins.⁸ In dit verhaal wordt in de vorm van een allegorie verteld hoe een jongen een meisje versiert. Om u een indruk te geven van de pikante stijl van deze middeleeuwse bestseller, citeer ik uit de soepele vertaling van Ernst van Altena de passage waarin de minnaar verslag doet van zijn seksuele veroveringstocht:

En langs dat pad zo nauw en smal
vond ik ten slotte, al met al,
nadat mijn staf de barricade
doorbrak, de doorgang, de genade,
eindelijk had ik toegang verkregen,
maar ik kwam slechts tot halverwege.
Boos was ik dat 'k niet verder mocht,
maar hoe mijn staf ook drong en zocht,
hij kon niet verder meer vooruit.
Toch bleef ik bij mijn vast besluit
mijn hele staf erin te steken.
Dat lukte ook, zonder gebreken,
maar ach, mijn zak bleef ondanks jengelen
met z'n twee hamers buiten bengelen.
Ik stond welhaast voor mijn teloorgang,
want zo nauw toch bleef deze doorgang
en 'k wist dat ik geen kans zou maken
om er langs breed pad te geraken.
Nu ik het pad dan had betreden,
wist ik dat vóór mij nooit een tweede
't betreden had, ik had 't verkend
en 't plekje was nog niet gewend

om voor 't betreden tol te heffen,
zou het dat later wel beseffen?

Christine de Pizan ergert zich aan het grove taalgebruik van de auteur en de oneerbiedige manier waarop over vrouwen en hun geslachtsdelen wordt geschreven. Ze klimt in de pen en roept de geleerde mannen op het matje. Deze woordenstrijd staat in de literatuurgeschiedenis bekend als de Polemieck van de Roos (*Querelle de la Rose*). Later kwam ik via de Middelnederlandse literatuur weer terecht bij Christine de Pizan. Een van haar werken, het *Livre de la Cité des Dames* werd ongeveer 50 jaar na haar dood in het Vlaams vertaald, in opdracht van een Brugse patriciër Jan de Baenst (1475). Deze vertaling is slechts in één handschrift overgeleverd en wordt nu bewaard in de British Library in London onder de signatuur Add. Ms. 20698. Het *Livre de la Cité des Dames* (1405) is een allegorisch verhaal in proza. De ik-figuur, Christine, raakt gedeprimeerd door de vrouwonvriendelijke lectuur waarmee ze om de oren wordt geslagen. Ze beklagt zich hierover bij God en roept hem op om haar in een man te veranderen. Dan verschijnen drie boodschappers van God: drie allegorische figuren, Vrouw Rechtvaardigheid, Vrouw Recht en Vrouw Rede, die de opdracht hebben om haar van haar depressie af te helpen. Zij sporen Christine aan om een stad voor vrouwen te bouwen met pen en inkt, waarin zij veilig zullen zijn voor de vijandige aanvallen van buiten. Het boek dat op deze manier totstandkomt is een lofzang op de verdiensten van vrouwen en is bedoeld als tegengewicht tegen de vrouwonvriendelijke literatuur van die tijd. Haar vrouwenstad wordt bevolkt met vrouwen die als krachtige bestuurders hun volk van de ondergang hebben gered.¹⁰

De Middelnederlandse vertaling van de Franse tekst van Christine de Pizan verdient om verschillende redenen aandacht. Ik noem er slechts twee. Het perkamenten handschrift bestaat uit 333 folio-bladen die een hoogte hebben van 304 mm en een breedte van 214 mm. Opvallend is dat er in dit boek een planning is gemaakt voor maar liefst 135 miniaturen. Hiervan zijn er 41 uitgevoerd, waarvan 26 zijn voltooid en de rest zich in verschillende productiefasen bevindt. Kunsthistorisch gezien een codex om van te likkebaarden zou ik zo zeggen. Maar ook voor de literatuurhistorici is er veel te beleven. Wat

blijkt namelijk, de Vlaamse vertaler heeft na het beëindigen van zijn vertaalwerk nog de moeite genomen twee hoofdstukken toe te voegen waarin hij niet alleen de opdrachtgever noemt en de datum van voltooiing, maar ook zijn persoonlijke mening ventileert over de auteur van zijn voorbeeldtekst. En die is ongemeen interessant:

Dit bouc meent men dat ghemaect heeft eenen vrouwe name ende hiet Kerstine ende was gheboren van Pizen, maer zij stont te Parijs ter scholen [...] Eenighe andere zouden ooc willen zegghen dattet gheen vrouwe werc en es, maer het werc van eenighen grooten clerc oft philozophe, dies met zijns selfs name gheenen roem hebben en wille. Ende aldus zo heift hijt der voirseide Kerstijnen toe ghegeven, als oft zijt zelve ghedaen hadde.

(Sommigen zeggen dat dit boek geschreven is door een vrouw, Christine geheten, geboren in Pizzano, maar opgeleid in Parijs [...]. Anderen beweren dat het niet het werk is van een vrouw, maar het werk van een beroemde geleerde of filosoof, die niet zelf met de eer wilde gaan strijken. En daarom heeft hij het toegeschreven aan Christine en gedaan alsof zij het heeft geschreven]

Door het toegevoegde persoonlijke commentaar van de Vlaamse auteur kunnen wij zien hoe de oorspronkelijke vrouwvriendelijke boodschap van de originele tekst (Christine de Pizan schreef haar *Livre de la Cité* immers als een eerbetoon aan alle deugdzame vrouwen) afzwakt en een misogynie lading krijgt. De auteur doet dit, bijvoorbeeld, door erop te wijzen dat het boek met name nut zal hebben voor zondige vrouwen:

De welke schoone materie van dezen boucke aenziende, Mer Jan de Baenst, riddere, heere van Sint Jorijs etcetera, ende dat dit bouc in Franchoize was, die heifter ghedaen translateren uutten Franchoize in Vlaemsche, hopende by dien, de zelve heere van Sint Joris, menighe vrouwe daer inne ghesticht te wordene ende ooc bekeert, oft zij verdoolt waren, ende dat zij by dien, Gode voor hem bidden zullen.

[Toen de heer Jan de Baenst, ridder, heer van Sint George etc., zag dat dit prachtige boek in het Frans was, liet hij het vertalen uit het Frans in het Vlaams, in de hoop dat vele vrouwen hierdoor gesticht zouden worden, en indien zij op het slechte pad waren dat zij zich zouden bekeren, en dat zij dan bij God voor hem zouden bidden.]

Om dit unieke document toegankelijk te maken voor het internationale Christine de Pizan-onderzoek verschijnt er binnenkort in samenwerking met Hermina Joldersma, hoogleraar Germanic Language and Literatures aan de University of Calgary, een Engelstalige publicatie met een tweetalige uitgave van de epiloog. Daarnaast zijn er plannen om samen met geïnteresseerde onderzoekers te werken aan de *editio princeps* van deze unieke tekst.¹¹

Beeldvorming

Een tweede onderwerp dat een belangrijke rol in mijn onderzoek speelt, is hier nauw mee verweven: middeleeuwse opvattingen over het vrouwelijk lichaam en seksualiteit. Het vrouwelijk lichaam blijkt bijzonder ontvankelijk voor ziektes doordat het van nature zwak en minderwaardig is, in vergelijking met het mannelijk lichaam. Als we een aantal middeleeuwse opvattingen over het vrouwelijk lichaam op een rijtje zetten, dan ziet dat er als volgt uit:

- Het vrouwelijk lichaam is van nature koud en vochtig, het mannelijk lichaam heet en droog; hierdoor is de heetste vrouw kouder dan de koudste man;
- Menstruatie is een giftige afvalstof die door het koude en vochtige vrouwelijke lichaam niet kan worden omgezet in bruikbare lichaams-sappen en daarom maandelijks uit het lichaam moet worden verwijderd;
- Sperma is een veredeld product, voortgebracht door het mannelijk lichaam dat heet en droog is;
- Door hun minderwaardig gestel hebben vrouwen ook minderwaardige hersenen en minderwaardig bloed en zijn zij wispelturig, ontrouw en wellustig;

- Vrouwen zijn hierdoor ongeschikt voor bestuurlijke functies.

Bij het lezen van dergelijke vrouwonvriendelijke opvattingen heb ik mij telkens afgevraagd of vrouwen in de Middeleeuwen dit klakkeloos hebben geaccepteerd.

En opnieuw was het Christine de Pizan die mij de weg wees.

In het al eerder genoemde *Livre de la Cité des dames* wordt de metafoor van het bouwen van een stad gebruikt voor het schrijven van een boek. Op aanwijzing van de drie allegorische figuren maakt de ik-vertelster de grond bouwklar, door met een schop de slechte stenen te verwijderen. Hiermee worden de leugenachtige verhalen en denigrerende opmerkingen bedoeld, die mannelijke auteurs over vrouwen schrijven. Een van deze slechte stenen is een Latijnse vrouwenleer uit de dertiende eeuw, die ten onrechte wordt toegeschreven aan Albertus Magnus: *De secretis mulierum* (*Over de geheimen van de vrouw*).¹² De ik-vertelster, die in het volgende citaat Vrouw Rede aanspreekt met 'Mevrouw', wil weten wat ze hiervan moet geloven:¹³

'Ik las ook nog een ander boekje in het Latijn, Mevrouw, dat heet *Du secret des femmes* en dat zegt, dat de manier, waarop het natuurlijk lichaam van de vrouw is samengesteld, grote gebreken vertoont.' Antwoord: 'Je kunt uit eigen ondervinding weten, zonder enig ander bewijs, dat dit boek met opzet zo geschreven is en bedrieglijk gekleurd: want als je het gelezen hebt, moet het een duidelijke zaak voor je zijn, dat het helemaal op leugens gebaseerd is. [...] Want doordat vrouwen duidelijk uit ondervinding kunnen weten, dat bepaalde dingen, die hij aanroert, helemaal niet waar zijn, maar geheel verzonnen, kunnen zij concluderen, dat andere bijzonderheden, die hij behandelt, zuivere leugens zijn.'

Uit het commentaar van Vrouw Rede valt af te leiden dat deze Latijnse tekst gebrekkigheden van het vrouwelijk lichaam vermeldt, die niet stroken met de persoonlijke ervaring van vrouwen. Volgens haar kunnen vrouwen zich beroepen op hun eigen ondervinding om de waarheid van algemeen aanvaarde uitspraken in twijfel te trekken. Dit leugenachtig boekje, legt Vrouw Rede uit, is geschreven door een

auteur die zijn mannelijke lezers valse informatie over vrouwen wil voorschotelen. Om te voorkomen dat vrouwen deze onzin te weten zouden komen, schrijft hij in zijn proloog dat de man die deze tekst aan zijn vrouw voorlegt, door een of andere paus in de ban zal worden gedaan!¹⁴

Wanneer de ik-vertelster van Vrouw Rede wil weten of het waar is dat het vrouwelijk lichaam een miskleun is en dat de natuur zich hiervoor schaamt, stelt deze haar gerust:¹⁵

‘Ach, dat moet je als een zeer grote dwaasheid beschouwen, lieve vriendin, als een onbillijke verblinding, die iemand ertoe bracht om dit te zeggen. Hoe zou de natuur, die dienaars van God is, een grotere meesteres kunnen zijn dan haar meester, de Almachtige God, van wie haar gezag afkomstig is en die op een dag het beeld van de man en de vrouw in zijn gedachten had? Toen zijn heilige wil ertoe kwam om Adam te scheppen uit het slijk der aarde in het veld van Damascus en hij hem had gemaakt, bracht hij hem naar het aardse paradijs, dat was en is nog de meest waardige plaats op deze aarde. Daar maakte hij Adam in slaap en van een van zijn ribben schiep hij het lichaam van de vrouw, hetgeen betekent, dat zij naast hem moet staan als zijn metgezellin en niet aan zijn voeten als zijn slavine en ook, dat hij van haar moet houden als van zijn eigen vlees. De Opperwerkman schaamde zich er dus niet voor om het lichaam van de vrouw te maken en te vormen en dan zou de natuur er zich wel voor schamen? Ach, het is het toppunt van dwaasheid om dat te zeggen.’

Dit citaat laat zien dat Christine de Pizan op gelijke voet staat met haar mannelijke collega's. Door haar scholing kon ze dezelfde gezaghebbende bronnen raadplegen en zich bedienen van dezelfde retorische middelen om haar tegendraadse visie te bepleiten.

De uitspraken van Christine de Pizan over de positie van de vrouw en het vrouwelijk lichaam maakten mij bewust van het eeuwenoude proces van beeldvorming. Opvattingen over de relatie man-vrouw

zijn cultureel bepaald. Wie zich hiervan bewust is, krijgt oog voor de mechanismen die dit cultuurhistorische proces begeleiden en is hierdoor beter in staat maatschappelijke structuren te analyseren en veranderingen mogelijk te maken.

Mijn onderzoek naar middeleeuwse gynaecologische traktaten kreeg door deze gendergerichte invalshoek een nieuwe dimensie. Door een vergelijkende studie van Middelnederlandse gynaecologische teksten die door de eeuwen heen kennis over de vrouw, haar lichaam en haar seksualiteit hebben doorgegeven, probeer ik greep te krijgen op het proces van kennisoverdracht en de contouren te schetsen van een ontwikkeling die haar sporen heeft achtergelaten in onze huidige man-vrouw opvattingen.¹⁶

Uit het onderzoek blijkt dat de verbreiding van schriftelijke gynaecologische kennis (inclusief informatie over de vrouwelijke seksualiteit) in het Middelnederlands op verschillende manieren en langs verschillende wegen plaatsvond. De Latijnse vrouwenleer werd in de volkstaal toegankelijk gemaakt, zowel voor mensen die er beroepsmatig mee te maken hadden, als voor niet-specialisten, voor vrouwen zowel als mannen; deze kennis werd gepropageerd en verbreid onder diverse sociale groeperingen: adel, geestelijkheid en stedelingen. Tijdens het proces van kennisoverdracht werd op subtiele wijze de ervaringsdeskundigheid van vrouwen naar de achtergrond geschoven, terwijl het gezag van mannelijke geleerden als deskundigen van intieme vrouwenzaken werd geconsolideerd. De vrouwenleer werd op deze manier een mannenzaak. Het spreekt voor zich dat deze ontwikkeling een stempel heeft gedrukt op beeldvormingsprocessen, zoals bijvoorbeeld de relatie man-vrouw, en meer specifiek, de relatie tussen vroedvrouw en (mannelijke) vrouwenarts.

In de komende jaren richt mijn aandacht zich op de internationalisering van dit onderzoek. Samen met de Amerikaanse historica-mediëvist Monica Green, die de Latijnse gynaecologische traditie in kaart heeft gebracht, zal ik mij buigen over een nog onuitgegeven vijftiende-eeuws handschrift dat bewaard wordt in de staatsbibliotheek van Hamburg waarin zowel Latijnse als Middelnederlandse gynaecologische teksten zijn opgenomen, te midden van Latijnse en

Middel nederlandse chirurgische verhandelingen. Deze codex laat een knap staaltje van tekstuele usurpatie zien: alle verwijzingen naar de Latijnse vrouwelijke arts Trotula zijn zorgvuldig weggewerkt en vervangen door de naam van een mannelijke autoriteit: (pseudo) Albertus Magnus.

Artesliteratuur

Met de gynaecologische traktaten heb ik u inmiddels binnengeleid in een onderzoeksgebied binnen de medioneerlandistiek dat sinds de jaren negentig regelmatig van zich doet spreken: de middeleeuwse artesteksten, een omvangrijk corpus van teksten die geschreven zijn om te informeren en te instrueren. Een van mijn studenten legt het zo uit: 'Met Reinaert kun je lachen, met Floris romantisch wegdroemen, met Walewein ga je op avontuur, maar artes-literatuur geeft je het gevoel dat je direct in contact komt met mensen uit het verleden. En dan sta je vaak versteld van wat die mensen bezielde en hoeveel ze in hun teksten, op hun eigen manier, wisten te vertellen over hoe het universum met alles erop en eraan in elkaar steekt.'¹⁷

Het pionierswerk van de Brusselse hoogleraar Ria Jansen-Sieben legde een solide basis voor de studie van de Middel nederlandse artesliteratuur. Om het onderzoek van deze teksten te bevorderen heb ik in 1999, in samenwerking met Erwin Huizenga en Lenny Veltman, de Werkgroep Middel nederlandse Artesliteratuur (WEMAL) opgericht. Op dit moment telt WEMAL een tachtigtal leden uit binnen- en buitenland en wordt er door de actieve leden van de werkgroep gestaag gewerkt aan publicaties. Hierbij gaat het om studies voor vakgenoten, maar ook om publicaties voor een breed geïnteresseerd publiek. In de nieuwe reeks *Artesliteratuur in de Nederlanden*, die door Uitgeverij Verloren wordt uitgegeven, zijn tot nog toe vier delen verschenen. Het eerste deel, *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middel nederlandse literatuur* dat zich richt op een publiek van eerstejaarsstudenten is inmiddels uitverkocht. Volgend voorjaar verschijnt deel 5 in de reeks, dat aantrekkelijk moet zijn voor geïnteresseerde leken: *Honderd-en-één vertaalde vraagstukken uit het Boek van Sidrac*.

Mastering the Middle Ages

I have now arrived at the most recent chapter of my educational journey: University College Utrecht. When Maarten Prak invited me last year to take his place as head of the Humanities department at University College, it did not take me long to say yes. I can still remember my first day on the campus. It felt like a home-coming. The buildings, the students, the curriculum, - they brought back fond memories of my student days in Berkeley. I felt like a freshman again, on my way to register for courses in the College of Letters and Science, eager to start a new adventure. Apparently, I must have behaved like a prospective UC student, because when I crossed the quad, I was approached by a student who wanted to know how my admissions interview went, and whether I had any tips for him...

So far I have highlighted some aspects of my research activities as a medievalist. In the remainder of this speech I would like to dwell on another element of my academic life: the on-going process of mastering the Middle Ages.¹⁸ At a medieval university, students are awarded the title of 'magister artium' (master of arts) when they have successfully finished a core curriculum that more or less covers the seven disciplines (the so-called *artes liberales*), and that can roughly be described as the study of (the Latin) language and literature, rhetoric, argumentation, arithmetic, geometry, astronomy and music.¹⁹ This propedeutic program provided a basic training in academic skills and prepared the student for the higher faculties of Theology, Law and Medicine. The more specialized degree of *doctor medicinae* or *magister theologiae* required several additional years of study, and upon completion, granted the holder the privilege of teaching at the university. Mastering the Middle Ages therefore has everything to do with mastering the art of teaching.

Teaching is a dynamic, communicative process that aims at the transfer of knowledge. It is an intensely social activity, based entirely on the interaction between teacher and student. As a medievalist who is passionate about her work, I desire to show everyone how fascinating my field of study is. I want to convince my audience that it is simplistic

and unscholarly to view the Middle Ages as a primitive and barbaric period of scientific stagnation, during which everyone believed that the earth was flat, where people didn't take baths and where they ate with their hands, where women were put away in convents or locked up in a chastity belt, and where men were knights in shining armour, fighting the enemy or rescuing damsels in distress. I want my audience to become aware of the historical roots of our modern day culture and to reflect on the mechanisms or factors that led to or influenced our modern day prejudices. I must confess that I am addicted to the dynamics of the classroom, to the challenge of making contact with students, finding the right way to reach them, and to the feeling of fulfillment when the message has been received.

In developing my teaching skills, the interdisciplinary approach of the Medieval Studies program played a decisive role. It created the didactic framework for experiments in joint-teaching, co-refereeing, coordinated team-teaching and many more variants. It is purposefully designed to inspire both teachers and students to transcend the borders of their own disciplines and explore new territories. Those who participate, whether as a student or teacher, are exposed to new disciplines: to medieval Latin alongside the vernaculars, to codicology and paleography; they are encouraged to integrate insights and methodologies from different disciplines. I cannot stress enough how fruitful this interdisciplinary environment has been for my own approach to teaching.

Over the years I have welcomed opportunities to teach in different departments and to work with different types of students. I have come to appreciate students of Dutch Language and Literature for their language sensibility; they can play with their native language in a way that I cannot. Students of the Medieval Studies department share my passion about the Middle Ages. They have a broad cultural interest and are willing to try everything medieval or exotic, even my medieval culinary and magical recipes. Students from Language and Culture Studies have a genuine interest for current events and their time management is better than mine. These are the students to whom one looks in organizing big events. As for my new students at University

College: I enjoy their different backgrounds, their broad interests and their eagerness to learn. My first impression is that they are going to give me a challenging time if I can't explain what the importance of medieval studies is in a liberal arts and sciences curriculum.

These opportunities have made it possible for me to experience first hand not only how exhilarating the art of teaching is, but also how vital it is for a (university) teacher to integrate research and teaching. I would like to illustrate this point with one recent example. My interest for *Het boek van Sidrac*, a fourteenth-century Middle Dutch encyclopedic text translated from the French original, started about ten years ago. I was intrigued by both its form and content: a philosopher, taking his time to answer several hundreds of questions raised by a king about everything His Majesty had always wanted to know, but could never find the right person to ask. I decided that the best way to start researching this text is by using it for my teaching. In the past ten years I have offered three courses on this topic and every time the interactions with students have added to my knowledge about this text, with the result that I have been able to incorporate these insights in publications and/or (guest) lectures. After ten years of courtship, I finally felt comfortable enough to use the text and its cultural historical context for a didactic experiment. I designed a course about the *Sidrac* for Bachelor's and Master's students, with a well-defined deadline and purpose: an exhibition about the Middle Ages at the University Museum, based on the contents of the *Sidrac*, to be opened by the *rector magnificus* on July 8, 2005, at 3 p.m. Twenty students signed up for this enterprise, and the results of this joint-venture exceeded our wildest dreams. The students effectively organized and coordinated media coverage for the exhibition.²⁰ They designed a website (www.let.uu.nl/sidrac), that so far has attracted more than 3000 visitors from 24 countries, and about 10.000 hits. A great number of visitors came to the University Museum to see the Sidrac-exhibition; there were several requests for special tours, and 150 high school students learned that medieval people already knew that the earth was as round as an apple. This experiment shows the fruitful marriage of research and teaching, but it also attests to the value of teaching projects that stimulate students to bridge the gap between

university and society, and that encourage them to reflect upon their future roles as academics in the real world. In the course of the project, students not only learned how to use their academic knowledge effectively to reach a general public, they also developed their social skills and sense of responsibility and, not unimportantly, discovered their strengths and weaknesses. In short, I strongly believe that the development of these types of academic courses with a society-oriented component would be an asset to the bachelor programs of any university.

What can a medievalist contribute to a Liberal arts and sciences education? I believe that this question is intimately linked to the issue of social relevance and civic engagement of the Humanities. The source of inspiration for this paragraph is a recent essay by Frits van Oostrom: 'Multiculturele medioneerlandistiek'.²¹

According to Van Oostrom, West-European (white) medievalists have lost their sense of magic and their contact with nature when interpreting medieval texts. Readers of non-European or non-western cultures, on the other hand, who have not been influenced by rational thinking to lose their affinity with nature, are better able to empathize with the magical reality of medieval literature, and are less prone to dismiss these elements as marginal or secondary. It is with these thoughts in mind that the author exhorts his colleagues to restore their 'lost innocence' and study these texts again with an open mind for the historical context of magical elements.

I could not agree more with Van Oostrom. My own research in the field of medieval magic suggests that the function of magic in medieval society is not a marginal affair, and that its role in medieval literature is not mere fiction, nor narrative embellishment, but that it represented a concrete reality.²² Magical recipes not only exist, they also work. An interesting question is: what happened to magic in our modern society? How would you react when you read in the newspaper that the court in The Hague has sentenced a man from India to nine-months imprisonment for using black magic to seduce a Surinamese-Hindustani teenage girl?²³ This is a very interesting case because the court used the findings of magic-experts from the Surinamese-Hindustani community to reach their verdict. As a

medievalist (with a Chinese and Surinamese cultural background), I was fascinated by this case because I could see the similarities between the black magic described in the newspaper and medieval magic; I could understand the clash between a modern Western thinking based on empiricism and rationalism, and the non-Western world where magic is still part of everyday reality. If the court had consulted me, I would have attested to the historical reality of the magic involved in this case, by producing a medieval Latin recipe which actually described the existence of a magical stone that did exactly what the Surinamese girl accused the man from India of:

If thou wilt engender love between any two. Take the stone which is called Aetites, and it is called of some Aquileus, because the Eagles put these in their nests. It is of purple colour, and it is found nigh the banks of the ocean sea, and sometimes in Persia, and it containeth always another stone in it, which soundeth in it when it is moved. It is said of ancient Philosophers that this stone, hanged up in the left shoulder, getteth love between the husband and his wife.²⁴

In other words, were this case tried in the Middle Ages, there would be no doubt at all about establishing the guilt of the accused. Looking at this case from our modern perspective, it is interesting to observe that the court in The Hague approached the case with a multicultural approach, much to the dismay of the defense lawyer of the accused, who could not believe that the jury arrived at a conclusion to be expected from a primitive tribal chief, but not from a modern Dutch court!²⁵

This example illustrates that study of past cultures does have social relevance for the present and that yes, there is a place and a mission for a medievalist at a liberal arts and sciences college. By teaching students to approach medieval or other historical sources with a critical and respectful attitude, they not only heighten their historical awareness, but they also learn how to be critical and respectful of their own (multicultural) society. In other words: 'Humanistic scholarship raises a students' awareness of their own cultural heritage, while enhancing

their appreciation of other cultures and societies.²⁶

As a Professor of Medieval Culture I hope to make an active contribution to the realization of this mission.

And now it is time for my closing remarks.

Dankwoord

Ik bedank in de eerste plaats mijn ouders, die zoveel vertrouwen in mij hadden dat zij mij destijds durfden achterlaten in het epicentrum van de studentenrevolutie: Berkeley. Ik prijs me gelukkig de dochter te zijn van een vader, die tegen de Chinese traditie in, vond dat ik zoveel en zolang mogelijk moest studeren, en een moeder, die mij deed beseffen dat kennis pas gaat leven als je het aan anderen kunt uitleggen. Zij kunnen vandaag niet lijfelijk aanwezig zijn, maar ik weet dat zij in San Francisco mijn blijdschap voelen en delen. Ook mijn zus en vijf broers, die mij altijd (letterlijk en figuurlijk) op handen hebben gedragen, wil ik bedanken voor hun aanmoediging om het beste uit mezelf te halen.

Ik dank het College van Bestuur, in het bijzonder Willem Hendrik Gispén. Mijn erkentelijkheid gaat ook uit naar Hans Bertens, decaan Faculteit Geesteswetenschappen, Hans van Himbergen, decaan University College Utrecht en mijn voorganger aan University College Maarten Prak. Ik ben blij met het vertrouwen dat zij in mij stellen en hoop er iets moois van te maken.

Ik dank mijn leermeester, promotor, collega en vriend, Wim Gerritsen, voor de hartelijkheid waarmee hij mij destijds heeft ontvangen in Utrecht en het grote aandeel dat hij heeft gehad in mijn mediëvistische vorming. Beste Wim, jij hebt mij de liefde voor de interdisciplinaire bestudering van de middeleeuwse cultuur bijgebracht. Van jou heb ik geleerd dat de wetenschap en de maatschappij geen baat hebben bij 'smalspoor mediëvisten', onderzoekers die in slechts één mediëvistische discipline zijn opgeleid.

Ik dank Leni van Strien, de voormalige secretaris en portefeuillehou-

der 'onderwijs' van de Letterenfaculteit, voor de deuren die zij voor mij opende toen ze mij vroeg om een tutorproject voor Letteren te ontwikkelen. Ik pluk nog steeds de vruchten van deze ervaring.

Ik dank Henk Verkuyl, de voormalige directeur van het Onderwijsinstituut Nederlands, voor de leerzame, maar vooral plezierige jaren die ik met hem beleefde, als lid van het Dagelijks Bestuur. Beste Henk, van jou heb ik geleerd dat besturen niet alleen kommer en kwel hoeft te zijn, maar dat er ook veel genoeg aan te beleven valt, als je het maar met tact en beleid doet.

De sectie Middelnederlandse letterkunde is voor mij altijd een fijne en inspirerende omgeving geweest. Ik dank mijn collega's die ervoor hebben gezorgd dat ik elke dag met plezier naar mijn werk ben gegaan. Met de collega's van het eerste uur, Wim Gerritsen, Fons van Buuren en Hans van Dijk, heb ik het meest intensief samengewerkt. Zij hebben mij de weg gewezen naar de rijke traditie van de Middelnederlandse teksten en mij de fijne kneepjes van het vak geleerd. Dat ze mijn vrienden voor het leven zijn geworden, beschouw ik als een voorrecht.

Mijn huidige collega's Dieuwke van der Poel, Bart Besamusca en Paul Wackers hebben mij ieder op hun eigen manier omringd met hun vriendschap en collegialiteit. In hen dank ik ook alle overige leden van de sectie Middelnederlands, die er altijd voor mij waren wanneer ik ze nodig had.

Bij de Mediëvistiek in Utrecht voel ik me als een vis in het water. Het wel en wee van deze bijzondere studierichting raakt mij en ik zal, ook op afstand, de ontwikkelingen blijven volgen en graag mijn steentje bijdragen. De omgang met de collega's en het persoonlijk contact met de studenten verrijken mij nog steeds. Ik ben hun hiervoor intens dankbaar. Ik dank met name Erik Kooper, Frank Brandsma en Arpád Orbán, voor hun vriendschap en hun spontane bereidheid om samen met mij nieuwe dingen op touw te zetten. Ook denk ik met warme gevoelens terug aan Grada de Vries, die jarenlang vanuit het secretariaat ervoor zorgde dat docenten en studenten Mediëvistiek een eigen plek hadden om hun verhalen te vertellen.

Ik ben Thijs Pollmann dankbaar voor de kans die hij mij bood om mijn horizon te verbreden en nieuwe ervaringen op te doen bij de opleiding Taal- en Cultuurstudies. Van hem heb ik geleerd hoe belangrijk het is om, vooral binnen een grote organisatie, te blijven zoeken naar oplossingen die recht doen aan de kracht van het individu. Als lid van de Werkgroep TCS en als docent heb ik inzichten verworven die ik nog elke dag in mijn academische rugzak meeters. De creatieve samenwerking met Truus van Bueren, Anique van Ginneken, Hugo Quené, Berteke Waaldijk, Margreet Kuiper, Marijn Smeets en studenten van de Werkgroep en Opleidingscommissie zal ik nooit vergeten.

De collega's en tutoren op University College hebben mij vanaf de eerste dag het gevoel gegeven dat ik erbij hoorde. Ik hoop dat onze samenwerking in de komende jaren alleen maar hechter zal worden, en dat zij de weg naar mijn mooie kamer in Voltaire steeds vaker zullen vinden. Ik verheug mij met name op de stimulerende samenwerking met Hans van Himbergen, Fried Keesen, Aafke Komter en Siegfried de Laat, en ik sta te trappelen om met Lieke Schreel en Karin Scager te beginnen aan de concrete invulling van onze Educational Philosophy.

Dear students of Utrecht University, as a medievalist and Head of the Humanities Department at University College, I welcome the challenge of creating a multicultural curriculum that encourages interdisciplinary approaches and integrative learning. I am eager to work with colleagues and students, in the Netherlands and abroad, on the development of a more diversified and cross-cultural curriculum that will educate students to become 'world citizens with sensitivity and understanding'.²⁷

Mijn zonen, Ping en Wun, hebben toen ze klein waren, ervoor gezorgd dat ik mijn werk kon doen zonder ze te verwaarlozen. Nu ze volwassen zijn, pakken ze dat subtieler aan. 'Ma, ben je nog niet naar bed?', 'Ma, ik zou de laptop niet meenemen dit weekend, er is toch niemand die je zal mailen en anders kan het altijd wachten tot maandag'. Ping en Wun, dankzij jullie ken ik de voordelen van een USB-

stick en kan ik indruk maken op mijn publiek met een PowerPoint-presentatie. Ik weet hoe trots jullie op mij zijn, maar ik ben vooral dankbaar dat jullie mij blijven herinneren aan wat echt belangrijk is in het leven.

Lieve Soe, toen ik jou aan Maartje Draak voorstelde als mijn toekomstige levenspartner, zei ze tegen mij: 'Nou kind, ik denk dat je een goede keuze hebt gemaakt. In ieder geval heb je met hem een prijs gewonnen, maar of het een troostprijs is of een hoofdprijs, dat moet je nog afwachten'. Toen ze dat zei, wist ze natuurlijk niet wat jij voor mij bent gaan betekenen. Zij wist niet dat jij in mijn leven de juiste balans aanbrengt, dat ik dankzij jouw morele steun en liefdevolle zorg, de ruimte en innerlijke rust heb voor mijn persoonlijke groei en de verwezenlijking van mijn ambities. Kortom, zij kon niet weten dat ik met jou de jackpot heb gewonnen!

Ik heb gezegd.

Noten

- * Met dank aan Fons van Buuren voor zijn hulp en waardevolle adviezen.
- 1 Draak 1974.
 - 2 Gerritsen 1995, 18.
 - 3 Idema 1996, 153.
 - 4 Idema 1996, 153.
 - 5 Hogetoorn 1985.
 - 6 Zie Chavannes-Mazel 2004.
 - 7 Chavannes-Mazel 2004, 163.
 - 8 Robbins 1962.
 - 9 Van Altena 1991, 562 (v. 21.607-21.630); Robbins 1962, 460-461.
 - 10 Zie Van der Helm 2004.
 - 11 Er is een bloemlezing die in het kader van de themacyclus Mediëvistiek 1999 is vervaardigd: Brandsma/Lie/Delen 1999.
 - 12 Voor een Engelse vertaling van deze wijdverbreide Latijnse tekst, zie Lemay 1992; vgl. ook Lie 1999, m.n. 7-11.
 - 13 Ik citeer de Franse tekst uit Ponfoort 1984, 40-41.
 - 14 Zie Ponfoort 1984, 41. Voor een diepgaande analyse van deze passage zie Green 1998.
 - 15 Ponfoort 1984, 41-42.
 - 16 Voor een eerste verkenning van dit interessante gebied zie Lie 2004.
 - 17 Van Eekert 1992.
 - 18 With thanks to Erik Kooper for suggesting this title to me.
 - 19 De Ridder-Symoens 1995.
 - 20 So far there have been articles and interviews in Utrechts Universiteitsblad (23 juni 2005), Nederlands Dagblad (24 juni 2005), Utrechts Nieuwsblad (7 juli 2005), Volkskrant Magazine (9 juli 2005), NRC Handelsblad (16 & 17 juli 2005), Algemeen Dagblad (21 juli 2005), Reformatorisch Dagblad (25 juli 2005).
 - 21 Van Oostrom 2005.
 - 22 Lie 1992; Lie 2005.
 - 23 *Metro* 26 juni 2001; for a complete dossier of this case see Nanninga 2001 and www.skepsis.nl/zwarte-magie.html (19-09-2003).
 - 24 Best & Brightman 1973, 45-46.
 - 25 'Als het een uitspraak was geweest van een of ander indianenstamhoofd, dan had ik het wel kunnen accepteren, maar niet van een rechtbank in Den Haag!', www.skepsis.nl/zwarte-magie.html (19-09-2003), 5.
 - 26 Cited from the mission statement of the Humanities Department at University College.
 - 27 Nussbaum 1997, 52

Literatuurlijst

Altena, E. van (vert.), *Guillaume de Lorris, Jean de Meung: De roman van de roos*. Baarn 1991.

Best, M.R., & F.H. Brightman (eds.), *The Book of Secrets of Albertus Magnus. Of the Virtues of Herbs, Stones and Certain Beasts. Also a Book of the Marvels of the World*. Oxford 1973.

Brandsma, F., O. Lie en K. Delen (red.), *Christine de Pizan. Het Bouc van de Stede der Vrouwen. Een bloemlezing uit de Middelnederlandse vertaling van 1475 uitgegeven en toegelicht door een werkgroep van Utrechtse letterenstudenten*. Universiteit Utrecht 1999.

Chavannes-Mazel, C., 'De verregaande bemoeienis van Christine de Pizan met de uitgave van haar werken', in: R.E.V. Stuip (red.), *Christine de Pizan, een bijzondere vrouw*. Hilversum 2004, 159-174.

Draak, A.M.E., 'Wat bezielt een keltoloog?', in: *Jaarboek Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen 1973*. Amsterdam 1974, 172-180.

Eekert, H. van, *Arsenicum, rood en geel van elk even veel...* *Alchemistische recepten uit de Late Middeleeuwen*. Doctoraalscriptie 1992. Universiteit Utrecht.

Gerritsen, W.P., *C.G.N. de Vooy en de explosie van de neerlandistiek*. Lezing tijdens de alumnidag van de Vakgroep Nederlands aan de Universiteit Utrecht op 7 oktober 1995.

Green, M.H., "'Traittié tout de mençonges': The *Secrés des dames*, "Trotula," and Attitudes toward Women's Medicine in Fourteenth- and Early-Fifteenth-Century France', in: M. Desmond (ed.), *Christine de Pizan and the Categories of Difference*. Minneapolis & London 1998, 146-178.

- Helm, J. van der, 'Het *Livre de la cité des dames* en Boccaccio', in: R.E.V.Stuip (red.), *Christine, een bijzondere vrouw*. Hilversum 2004, H. 89-109.
- Hogetoorn, C., 'Christine de Pizan', in R.E.V. Stuip en C.Vellekoop (red.), *Middeleeuwen over vrouwen* (deel 1), Utrecht 1985, 81-93.
- Idema, W.L. (vert.), *Vrouwenschrift. Verhalen en liederen in het geheime vrouwenschrift van Jiangyong*. Gekozen en uit het Chinees vertaald door W.L. Idema. Amsterdam 1996, 153-166.
- Lemay, H.R., *Women's Secrets. A Translation of Pseudo-Albertus Magnus's De Secretis Mulierum with Commentaries*. New York 1992.
- Lie, O.S.H., 'Literaire verwijzingen in Middelnederlandse magische recepten', in: *De nieuwe taalgids* 85 (1992), 234-246.
- Lie, O.S.H., *Vrouwengeheimen. Geneeskunst en beeldvorming in de Middelnederlandse artesliteratuur*. Amsterdam 1999. Achtste Bert van Selm-lezing.
- Lie, O.S.H., 'Over vrouwen en hun geheimen', in: *Mediator plus ultra* 2004 (jaargang 2, nummer 2), 22-27.
- Lie, O.S.H., "'Alsoe leerde Madelghijs sine const". Magie in de Middeleeuwen: fictie of werkelijkheid?', in: B. Besamusca en J. Tigelaar (red.), *Karolus Rex. Studies over de middeleeuwse verhaaltraditie rond Karel de Grote*. Hilversum 2005, 181-192.
- Nanninga, R., *Skepter* 14 (3), september 2001.
- Nussbaum, M. *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge (Massachusetts) etc. 1997.

Oostrom, F van, 'Multiculturele medioneerlandistiek', in: R. Sleiderink, V. Uyttersprot, B. Besamusca (red.), *Maar er is meer. Avontuurlijk lezen in de epiek van de Lage Landen. Studies voor Jozef D. Janssens*. Leuven 2005, 433-445.

Ponfoort, T. (vert.), *Christine de Pizan, Het Boek van de Stad der Vrouwen*. Vert. Uit het Middel-Frans door Tine Ponfoort. Amsterdam 1984.

Ridder-Symoens, H. de, 'Onderwijs aan de middeleeuwse universiteit', in: R.E.V.Stuip & C.Vellekoop (red.), *Scholing in de Middeleeuwen*, Hilversum 1995, 189-204.

Robbins, H.W. (tr.), *The Romance of the Rose by Guillaume de Lorris and Jean de Meun*. New York 1962.

Curriculum vitae

Orlanda Soei Han Lie werd op 20 januari 1949 geboren in Paramaribo (Suriname). Zij behaalde het HBS-B diploma aan de *Algemene Middelbare School* in 1967. Daarna studeerde zij aan de Universiteit van Californië in Berkeley. In 1971 ontving zij haar bachelorsdiploma (dubbele major: Spaans en Duits); in 1973 volgde de masterstitel (Duits). In 1979 promoveerde zij aan deze universiteit met een proefschrift over de Europese Arturliteratuur: *The Middle Dutch Prose Lancelot. A Study of the Rotterdam Fragments and their Place in the French, German and Dutch Lancelot en Prose Tradition* (Ph.D. German/ Medieval Studies). De handelseditie van haar proefschrift werd in 1987 uitgegeven door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in de reeks *Middelnederlandse Lancelotromans*.

Vanaf 1976 is zij werkzaam aan de Universiteit Utrecht als (hoofd)docent Middelnederlandse letterkunde en heeft zij een bijdrage geleverd aan onderwijs en organisatie van de opleiding Nederlands, de interdisciplinaire studierichting Mediëvistiek en de opleiding Taal- en Cultuurstudies. In 1996 was zij 'Docent van het jaar' van de Universiteit Utrecht. Per 1 september 2004 werd zij benoemd tot hoogleraar Middeleeuwse Cultuur en is zij als Head Humanities Department en docent verbonden aan het University College Utrecht.

Haar publicaties richten zich vooral op cultuurhistorische verschijnselen, zoals de overgang van vers naar proza in middeleeuwse teksten, magie in de Middeleeuwen, de overdracht van geleerde (Latijnse) kennis naar een volkstalig lekenpubliek, en het proces van beeldvorming. Met haar geschriften wil zij ook een breder publiek bereiken. Zij is initiatiefnemer en begeleider van de tentoonstelling *Sidrac – de vraagbaak van de Middeleeuwen* (Universiteitsmuseum, 8 juli - 20 november 2005). Als voorzitter van de Werkgroep Middelnederlandse Artesliteratuur (WEMAL) en hoofdredacteur van de reeks *Artesliteratuur in de Nederlanden* zet zij zich in voor de totstandkoming van toegankelijk geschreven boeken en van studies voor vakgenoten. Orlanda Lie is getrouwd met Soe Fung Kon Jin. Zij hebben twee zoons, Hsiu Ping (1980) en Hsiu Wun (1981).

De laatste uitgaven in deze reeks zijn:

- Riet Schenkeveld-van der Dussen, *Vondel en 't vrouwelijk dier. Vondels visie op vrouwen en enkele aspecten van de receptie daarvan* (2002)
- Frank Kessler *Het idee van vooruitgang in de mediageschiedschrijving* (2002)
- Harald Hendrix, *Veelzijdigheid. Een Italiaans verhaal* (2002)
- Leen Dorsman, *Een hippopotamus in toga en andere hooggeleerden Utrechtse professoren 1815-1940* (2003)
- Ton Naaijkens, *De wegen van de vertaling* (2003)
- Jan Odijk, *Herbruikbare woorden en regels* (2003)
- Renger de Bruin, *Ingelijste regenten. Een museale collectie als onderzoeksterrein voor bestuursgeschiedenis* (2003)
- Frits van Oostrom, *Academische kwesties. Van middeleeuwse literatuur naar universiteit en maatschappij* (2003)
- Henk Verkuyl, *Woorden, woorden, woorden* (2003)
- Wiljan van den Akker & Gillis Dorleijn, *De Muze: een vrouw met den blik van een man. Opvattingen over 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' in de Nederlandse poëzie tussen 1880 en 1940* (2003)
- Sonja de Leeuw, *Hoe komen wij in beeld? Cultuurhistorische aspecten van de Nederlandse televisie* (2003)
- Johannes J.G. Jansen, *De radicaal-islamitische ideologie: van Ibn Taymiyya tot Osama ben Laden* (2004)
- Hermina Joldersma, *The International Dimension of Middle-Netherlandic Song* (2004)
- Ido de Haan, *Politieke reconstructie. Een nieuw begin in de politieke geschiedenis* (2004)
- Pieta van Beek, *'Poeta laureata': Anna Maria van Schurman, de eerste studente in 1636* (2004)
- Sieb Nooteboom, *Waar komen de letters van het alfabet vandaan?* (2004)
- Jan Luiten van Zanden, *De timmerman, de boekdrukker en het ontstaan van de Europese kenniseconomie. Over de prijs en het aanbod van de Industriële Revolutie* (2004)
- Thijs Pollmann, *Aftellen* (2004)
- Ted Sanders, *Tekst doordenken. Taalbeheersing als de studie van taalgebruik en tekstkwaliteit* (2004)
- Keetie E. Sluyterman, *Gedeelde zorg. Maatschappelijke verantwoordelijkheid van ondernemingen in historisch perspectief* (2004)
- Joost Kloek, *Een scheiding van tafel en bed (met verweesde kinderen)* (2004)
- Monique Moser-Verrey, *Isabelle de Charrière and the Novel in the 18th Century* (2005)
- Paul Op de Coul, *De opmars van de operaregisseur. Een enscenering van Mozarts Zauberflöte uit 1909* (2005)
- Peter de Voogd, *Laurence Sterne's Maria uitgebeeld: boekillustratie en receptiegeschiedenis* (2005)
- Nicole Pellegrin, *Entre inutilité et agrément. Remarques sur les femmes et l'écriture de l'Histoire à l'époque d'Isabelle de Charrière (1740-1806)* (2005)
- Berteke Waaldijk, *Talen naar cultuur. Burgerschap en de letterenstudies* (2005)

Colofon

Copyright: Orlanda Soei Han Lie
Vormgeving en druk: Labor Grafimedia BV, Utrecht
Deze oplage is gedrukt in een oplage van 300
genummerde exemplaren, waarvan dit nummer is.
Gezet in de PBembo en gedrukt op 90 grams papier Biotop.
ISBN 90-76912-63-7
Uitgave: Faculteit der Letteren, Universiteit Utrecht, 2005.
Het ontwerp van de reeks waarin deze uitgave verschijnt is
beschermd.